ANNUAL SECONDARY EXAMINATION, 2011

SANSKRIT (संस्कृत)

समयः 3 घण्टे] **SET-A** **[पूर्णांक: 100**

सामान्य निर्देश-

1. परीक्षार्थी यथासंभव अपने शब्दों में ही उत्तर दें।
2. सभी प्रश्नों के उत्तर लिखने हैं।
3. प्रत्येक प्रश्न के अंक उसके सामने अंकित हैं।
4. प्रश्नों के उत्तर प्रश्नों के साथ दिए गए निर्देश के आलोक में ही लिखें।

विशेष निर्देश -

(क) अस्मिन् प्रश्नपत्रे चत्वारः खण्डाः सन्ति। (इस प्रश्न-पत्र में चार खण्ड हैं।)

(ख) सर्वेषां प्रश्नानाम् उत्तराणि उत्तरपुस्तिकायां निर्धारिते स्थाने क्रमेण लेखनीयानि । (सभी प्रश्नों के उत्तर उत्तर- पुस्तिकायां में निर्धारित स्थान पर क्रम से ही लिखना है।)

(ग) सर्वेषां प्रश्नानाम् उत्तराणि यथानिर्देशं संस्कृतेन लेखनीयानि । (सभी प्रश्नों के उत्तर निर्देशानुसार केवल संस्कृत में लिखने होंगे।

खण्ड-क : अपठितांश अववोधनम् (15 अंकाः)

1. अधोलिखितं अनुच्छेदद्वयं पठित्वा तदाधारितान् प्रश्नान् यथानिर्देशम् उत्तरत-

(निम्नलिखित दोनों अनुच्छेदों की पढ़कर उस पर आधारित प्रश्नों का निर्देश के अनुसार उत्तर दें ।)

(अ) प्रथम अनुच्छेद:

श्रीकृष्णस्य पितुः नाम वसुदेवः मातुः च नाम देवकी आसीत्। श्रीकृष्णस्य मातुलस्य ना कंसः आसीत् । सः मथुरायाम् शासनम् अकरोत् । कश्चिद् ज्योतिषाचार्यः तम् अवदत्-"देवकीवासुदेवसन्ततिः तव बधं करिष्यति । " अः सः देवकीं वसुदेवं च कारागारे अक्षिपत् । तयोः अष्टकन्यासन्ततिं अतः जन्मकाले एव अमारयत् । यदा कृष्णस्य जन्म अभवत् तदा वसुदेवः कृष्णरात्रौनिभृतं गोकुलम् अनयत् । स्वमित्राय नन्दाय च पालनाय तमयच्छत् ।

प्रश्नाः (I) एकपदेन उत्तरत (एक पद में उत्तर दीजिए-

(क) श्रीकृष्णस्य मातुलः कः आसीत्?

(ख) वसुदेवः शिशुं कृष्णं रात्रौ कुत्र अनयत् ?

(II) पूर्णवाक्येन उत्तरत (पूरे वाक्य में उत्तर दीजिए)

(क) श्रीकृष्णस्य पिता कः आसीत् ।

(ख) कंसः देवकीं वसुदेवं च कुत्र अक्षिपत् ?

(III) निर्देशानुसार उत्तरत (निर्देशानुसार उत्तर दीजिए)

(क) "शिशुं कृष्णं" अनयोः पदयोः विशेषणपदं किम् ?

(ख) "अक्षिपत्" इति क्रियापदस्य कृर्तपदं लिखत ।

(ग) सः मथरायां शासनम् अकरोत् । अत्र 'सः' पदं कस्मै प्रयुक्तम् ?

(घ) यदा कृष्णस्य जन्म अभवत् । अस्मिन् वाक्ये अव्यय पदं किम् ?

(आ) द्वितीयः अनुच्छेदः

अहो ! रमणीया प्रात: कालस्य वेला । उदयाचले उदेति । जनाः उपवने भ्रमन्ति व्यायामं च कुर्वन्ति । खगाः वृक्षेषु कलरवं कुर्वन्ति । वृद्धः, युवकाः युवनयः च प्रबुद्धाः सन्ति। बाला, अध्यापकाः अध्यापिकाः च विद्यालय प्रति गच्छन्ति। सर्वे जनाः स्वकार्येषु लग्नाः सन्ति । मन्दः समीरः वहति । सर्वेत्र आनन्दमयं वातावरणम् अस्ति। प्रातःकालस्य समयः सर्वेषु जनेषु नवजीवनं सच्चारचति। तापसाः आश्रमेषु यजन्ति । भक्ताः देवलायं गच्छन्ति। मन्दिरेषु शंखनादस्य मधुरः ध्वनिः श्रुयते ।

प्रश्नाः

(I) एकपदेन उत्तरत (एक पद में उत्तर दीजिए)

(क) प्रातःकालस्य वेल कीदृशी अस्ति?

(ख) सूर्यः कुत्र उदेति ?

(ग) के देवालयं गच्छन्ति ?

(घ) कुत्र आनन्दमयं वातावरणम् अस्ति ?

(II) पूर्णवाक्येन उत्तरत (पूर्ण वाक्य में उत्तर दीजिए)

(क) प्रात: काले जनाः उपवने किं कुर्वन्ति ?

(ख) के विद्यालयं प्रति गच्छन्ति ?

(III) निर्देशानुसार उत्तरत (निर्देश के अनुसार उत्तर दीजिए) -

(क) 'कुर्वन्ति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम् ?

(ख) 'आनन्दमयं वातावरणम्' अत्र विशेषस्य पदं किम् ?

(ग) 'उद्याने' इत्यर्थे कः प्रयुक्तः ?

(घ) 'अध्यापकाः' इति पदस्य विपर्ययः किम् ?

(IV) एतस्याः लघुकथायाः समुचितं शीर्षकं लिखत ।

(इस अनुच्छेद के लिए उचित शीर्षक लिखिए।)

खण्ड-ख : रचनात्मक कार्यम् (20 अंका:)

2. पत्रलेखनम् - भवान् सूरेशः । स्वमित्रं वसन्तं पशुपक्षिभिः सह क्रूरव्यवहारात् निषेधयितुम् लिखितं पत्रं मंजूषायाः प्रदत्तपदैः पूरयत-

(आप सुरेश हैं। अपने मित्र वसन्त को पशुपक्षियों के साथ क्रूर व्यवहार हेतु मना करते हुए लिखित पत्र को मंजूषा में दिये गये पदों के माध्यम से पूरा करें।)

मंजूषा -
अभिवादनम् ज्ञात्वा, सुरेशः तत्रास्तु, सस्नेहः, शोभां पुरयितुम्, भविष्यन्ति, प्रथमस्थानम्, पशुपक्षिभ्यः।

मित्र वसन्त ।

.....(i).....नमस्ते ।

अत्र कुशलं ..... (ii)....।..... त्वया लिखितम् पत्रम् इदानीमेव मया प्राप्तम् एतत् ..... (iii)..... अहम् अतीत प्रसन्नः यत् त्वया वार्षिक क्रीडासमारोहे शूटिंगप्रतिस्पर्धायां ....(iv)..... प्राप्तम्। मम हार्दिकं वर्धापनं स्वीकारोतु परं सार्धमेव मम एकं निवेदनम् अपि अस्ति यत् स्वाभिरुचेः पूरणार्थ वराकेभ्यः ..... (v) ..... जीवनाधिकारः तु नैव हर्तवयः । क्षणं विचार्य मित्र ! यत् एतैः पशुभिः कः अपराधः कृतः एते तु सर्वदा एव प्रकृतेः .....(vi).....वर्धयन्ति । यदि सर्वे जनाः एव स्वाभिरुचिं .....(vii) ..... एतेषां वधं करिष्यन्ति तर्हि एते तुल दुर्लभाः .....(viii).....। अतः कृपया मम निवेदनम् अन्यथा न ग्राह्यम् अपितु अस्मिन् विषये चिन्तयितव्यम्। गृहे सर्वेभ्यः यथायोगयम्.....(ix).....।

भवतः मित्रम्

.....(x).....

3. संवाद लेखनम् - अधोलिखितं संवादं मंजूषाप्रदत्तपंक्तिसहायतया पूरयित्वा पुनः लिखत।

(निम्नलिखित संवाद को मंजूषा में प्रदत्त पंक्तियों की सहायता से पूरा करें पुनः लिखे।)

मंजूषा:
(i) मम अनुजस्य नाम प्रदीपः ।
(ii) एषः अत्र न वसति ।
(iii) एषः मातुलेनसह जमशेदपुर नगरे वसति ।
(iv) एषः मम अनुजः अस्ति ।
(v) एष: जमशेदपुरे वसति ।

राजेश:- रमेश ! एषः बालकः कः ?

रमेश :- (i).....

राजेश:- तव अनुजस्य नाम किम् ?

रमेश :- (ii).....

राजेश:- तव अनुजः पूर्व मया न दृष्टः ? .

रमेश :- (iii).....

राजेश:- तर्हि एषः कुत्र वसति ?

रमेश :- (iv).....

राजेश:- एष: जमशेदपुरे केन सह वसति ?

रमेश :- (v).....

4. चित्रवर्णनम् - प्रदत्त शब्दानां सहायतया अधोलिखितस्य चित्रस्य वर्णनं संस्कृते पंच वाक्येषु कुरुत -

(प्रदत्त शब्दों की सहायता से नीचे दिये गये चित्र का वर्णन पाँच संस्कृत वाक्यों में करें)

मंजूषा:
कन्दुकक्रीड़ा, क्रीडाक्षेत्रं, कन्दुकेक्रीडकाः,
दर्शकाः क्षिपन्ति, कन्दुकं, प्रसन्नाः, वृक्षाः।

अथवा

केवलं प्रज्ञाचक्षुर्भ्यः (केवल नेत्रहीन छात्रों के लिए)

'संस्कृत शिक्षायाः महत्वं' इति विषयम् अधिकृत्य मंजूषापदसहायतया एकं पंच वाक्यात्मकं संस्कृते अनुच्छेदं लिखत ('संस्कृत शिक्षा का महत्व' विषय को लेकर मंजूषा में दिये गये पदों की सहायता से पाँच संस्कृत वाक्यों का एक अनुच्छेद संस्कृत में लिखें।)

मंजूषा:

प्राचीन भाषा सर्वाषां भाषाणां जननी, समृद्धं (साहित्यं, वैज्ञानिकी भाषा, सम्पूर्णभारते विज्ञानस्य कोषः ।

खण्ड-ग : अनुप्रयुक्त-व्याकरणम् (30 अंका:)

5. अधोलिखित वाक्येषु रेखांकितपदेषु संधिविच्छेद संधिं वा कृत्वा प्रदत्तस्थाने उत्तराणि लिखत-

(निम्नलिखित वाक्यों में रेखांकित पदों में संधिविच्छेद अथवा संधि करके दिये गये स्थान में उत्तर लिखिए ।

(i) बालकाः इतः + ततः धावन्ति ।

(ii) शरत् + चन्द्रः शोभनीयः ।

(iii) रमणीयं भवनं पश्च ।

6. अधोलिखितेषु रेखांकितपदेषु समासं विग्रहं वा कृत्वा प्रदत्तस्थाने उत्तराणि लिखत-

(निम्नलिखित रेखांकित पदों में समास या विग्रह करके प्रदत्त स्थान में उत्तर लिखिए)

(i) मुनिः कार्याणि पूर्वम् अनतिक्रम्य आचरत् ।

(ii) हे भारति ! तब अयं कोशः अपूर्व विद्यते ।

(iii) राज्ञः पुरुषः चौरं शतं दण्डयति ।

(iv) लम्बोदर: अर्चनीयः

7. कोष्ठके दत्तान् प्रकृति-प्रत्ययान् योजयित्वा रिक्त स्थानि पूरयत-

(कोष्ठक में दिये गये प्रकृति प्रत्ययों को जोड़कर रिक्त स्थानों की पूर्ति करें ।)

(i) सर्वदा व्यायाम.....। (कृ+तव्यत्)

(ii) स्कन्धेन देहं.....तौ न्यायाधिकरणं प्रति प्रतिस्थतौ । (वह् + शतृ)

(iii) सा.....चिन्तितवती । (बुद्धिमतृ + डीप्)

(iv) अस्माकं.....परीक्षा समाप्ता । (वर्ष + ठक्)

(v) सम्पत्तौ च विपत्तौ च महतां .....। (एकरूप + तल्)

8. तालिकादत्त पदानि संयोज्य पंचवाक्यानि रचयत -

(तालिका में दिये गये पदों को जोड़कर पाँच वाक्यों की रचना करें।)

	प्रतिदिनं	नृपः	आरोहति ।
	श्वः	विद्यालयं	करोति ।
सः	ह्य:	पाटलिपुत्रम्	गमिष्यति ।
	शनैः	व्यायामं	अगच्छत् ।
	पुरा	पर्वतं	आसीत् ।

9. अधोलिखित वार्तालापे रिक्तस्थानानि वाच्यानुसारं पूरयित्वा प्रदत्तस्थाने उत्तराणि लिखत-

(निम्नलिखित वार्तालाप में रिक्त स्थानों की पूर्ति वाच्यानुसार कर प्रदत्त स्थान में उत्तर लिखें) -

रमेशः - लते ! किम् अतिथिः भोजनं करोति ?

लता: - आम् भ्रातः ! अतिथिना भोजनं ..... (i).....।

रमेशः - लते ! किं जनमः विद्यालयं गच्छति ?

लता: - आम् भ्रातः ! जनकेन .....(ii)..... गम्यते ।

रमेशः - लते ! किं मोहनः पत्राणि लिखति ?

लताः - आम् मोहनेन.....(iii).....लिखयन्ते ।

10. अधोलिखितेषु वाक्येषु रिक्त स्थानानि अंकाना स्थाने संस्कृतपदेषु समयं लिखत-

(निम्नलिखित वाक्यों में रिक्त स्थानों में अंको के स्थान में संस्कृत पदों में समय लिखें।) :

(i) बालकः प्रातः.....6.00 वादने उत्तिष्ठति ।

(ii) सः प्रातः.....7.00 वादने स्नानं करोति ।

(iii) सः.....10.15 विद्यालयं गच्छति ।

(iv) स:.....4.45 वादने कन्दुकेन क्रीडति ।

11. अधोलिखित वाक्येषु अंकानां स्थाने संख्यावाचक विशेषणपदानि प्रयुज्य उत्तराणि लिखत-

(निम्नलिखत वाक्यों में अंकों के स्थान पर संख्यावाचक विशेषण पदों का प्रयोगकर उत्तर लिखें) -

(क) उद्याने 4 वृक्षाः सन्ति ।

(ख) तत्र 3 बालिकाः क्रीडन्ति ।

(ग) वृक्षात् 15 फलानि पतन्ति ।

(घ) बालकः 1 फलं खादति ।

12. अधोलिखित वाक्यानां रेखांकित पदानि संशोध्य पुनः लिखत-

(निम्नलिखित वाक्यों के रेखांकित पदों को शुद्ध करके पुनः लिखें)

(i) वयं सर्व उद्यानं <u>गच्छन्ति</u> ।

(ii) <u>सर्वे</u> बालिकाः क्रीडन्ति ।

(iii) उद्याने <u>अनेकाः</u> पुष्पाणि विकसन्ति ।

(iv) मोहन: <u>रामस्य</u> सह गच्छति ।

खण्ड-घ : पठित अववोधनम् (35 अंकाः)

13. अधोलिखितं गद्यांश, पद्यांश, नाटयांशं च पठित्वा तदाधारित प्रदत्तप्रश्नाम् उत्तराणि निर्धारिते स्थाने यथानिर्देशम् उत्तरत-

(निम्नलिखित गद्यांश, पद्यांश और नाट्यांश को पढ़कर उन पर आधारित दिये गये प्रश्नों के उत्तर निर्धारित स्थान में निर्देशानुसार लिखें ।)

(अ) गद्यांश:

अस्ति देउलाख्यों ग्रामः ! तत्र राजसिंह नाम राजपुत्रः वसति स्मं एकदा केनापि आवश्यक कार्येण तस्य भार्या बुद्धिमती पुत्रद्वयोपेता पितृगृहं प्रति चलिता। मार्गे गहनकानने से एकं व्याघ्रं ददर्श । सा व्याघ्रम् आगच्छन्तं दृष्ट्वा थाष्ट्र्यात् पुत्रौ चमेटया प्रहृत्य जगाद - "कथमेकैकशः व्याघ्रभक्षणाय कलहं कुरुथः ? अयमेकः तावद्विभज्य भुजयतम्। पश्चात् अन्यो द्वितीयः कश्चिल्लक्ष्यते।

प्रश्न:

(I) एकपदेन उत्तरत (एक पद में उत्तर दीजिए) -

(क) राजपुत्रस्य किं नाम ?

(ख) तस्य भार्या कुत्र प्रचलिता ?

(II) पूर्णवाक्येन उत्तरत (पूर्ण वाक्य में उत्तर दीजिए) -

(क) सा कुत्र व्याघ्रं ददर्श ।

(ख) साकं दृष्ट्वा पुत्रौं चपेटया प्राहरत् ?

(III) यथानिर्देशम् उत्तरत (निर्देशानुसार उत्तर लिखें) -

(क) 'बुद्धिमती' इति पदे कः प्रत्ययः ?

(ख) 'सा एकं व्याघ्रं ददर्श ।' अत्र कर्तृपदं किम् ?

(ग) 'सा एकं व्याघ्रं ददर्श ।' अत्र विशेष्य पदं किम् ?

(घ) 'वने' इत्यर्थेः कः शब्दः प्रयुक्तः ?

(आ) पद्यांश:

अद्याशनं शिशुजनस्य बलेन जातं
शवो वा कथं नु भवितेति विचिन्तयन्ती ।
इत्यश्रुपातमलिनीकतगण्डदेशा
नैच्छद् दरिद्रगृहिणी रजनीविराममम्॥

प्रश्न:

(I) एकपदेन उत्तरत (एक पद में उत्तर दीजिए)

(क) अद्य कस्य अशनं बलेन जातम् ?

(ख) शिशुजनस्य अशनं केनं जातम् ?

(II) पूर्णवाक्येन उत्तरत (पूरे वाक्य में उत्तर लिखें) -

(क) का रजनीविरामं न ऐच्छत् ।

(ख) गण्डदेशः कथं मलिनी जातः ?

(III) यथानिर्देशम् उत्तरत (निर्देशानुसार उत्तर दें) -

(क) 'नैच्छत्' इति पदस्य संधि-विच्छेदं कुरुत ।

(ख) 'कपोल:' इत्यर्थे कः शब्दः प्रयुक्त: ?

(ग) 'शिशुजनस्य' इति पदे का विभक्ति ?

(घ) 'ऐच्छत्' इति पदस्य लकारः कः ?

(इ) नाट्यांश:

चन्दनदासः - (आत्मगतम्) अत्यादरः शंकनीयः ।

(प्रकाशम्) अथ किम् ! आर्यस्य प्रसादेन अखण्डिता में वाणिज्या ।

चाणक्यः - भो श्रेष्ठिन् ! प्रीताभ्यः प्रकृतिभ्यः प्रतिप्रियमिच्छन्ति राजानः ।

चन्दनदासः - आज्ञापयतु आर्य ! किं कियत् च अस्मज्जनादिष्यते

चाणक्यः - भो श्रेष्ठिन् ! चन्द्रगुप्तराज्यमिदं न नन्दराज्यम्। नन्दस्यैव अर्थ सम्बन्धः प्रीतिमुत्पादयति । चन्द्रगुप्तस्य तु भवतामपरिक्लेश एव ।

चन्दनदासः - (सहर्षम्) आर्य ! अनुगृहीतोऽस्मि ।

चाणक्य: - भो श्रेष्ठिन् (स चापरिक्लेशः कथम् आविर्भवति इति ननु भवता प्रष्टव्याः इति)

प्रश्न:

(I) एकपदेन उत्तरत (एक पद में उत्तर दीजिए) -

(क) चन्दनदासस्य वाणिज्य कस्य प्रसादेन अखण्डिता ?

(ख) प्रीताभ्यः प्रकृतिभ्यः के प्रतिप्रियमिच्छन्ति ?

(II) पूर्णवाक्येन उत्तरत (पूरे वाक्य में उत्तर लिखें) -

(क) कस्य अर्थसंबंध: प्रीतिम् उत्पादयति ?

(ख) इदं कस्य राज्यम् ?

(III) निर्देशानुसारम् उत्तरत (निर्देशानुसार उत्तर दें) -

(क) 'प्रीताभ्यः प्रकृतिभ्यः' अनयोः पदयोः विशेषणपदं किम् ?

(ख) 'नन्दस्यैव' इति पदस्य संधि-विच्छेदं कुरुत

(ग) 'इच्छन्ति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम् ?

(घ) 'नृपाः' इत्यर्थे कः शब्दः प्रयुक्तः ?

14. 'अधोलिखितयोः कथनयों: भावम् उपयुक्तै पदैः पूरयत-

(निम्नलिखित कथनों के भाव उपयुक्त पदों से पूरा करें।)

(क) एक एव खगो मानी वने वसति चातकः ।

पिपासितो वा म्रियते याचते वा पुरन्दम् ।।

अस्य भावः अस्ति यत् केवले चातकपक्षी एवं (i) ..... वने वसति । सः वर्षाजलम् एव (ii)..... अन्यथा प्राणत्यागं करोति (iii) .....।

(ख) सेवितस्यः महावृक्षः फलच्छायासमन्वितः।

यदि दैवात् फलं नास्ति छाया केन निवार्यते ।।

अस्य भावः अस्ति यत् फलच्छायायुक्तः महान् (i) ..... एव रोपणीयः । यदि दैववशात् फलं न (ii) ..... अस्ति । तथापि (iii)..... कोअपि निवारयितुं न शक्नोति ।

15. अधोलिखितश्लोकद्धयस्य अन्वयौ पूरयित्वा उत्तराणि लिखत -

(निम्नलिखित दोनों श्लोकों के अन्वय पूरा कर उत्तर लिखिए ।)

(क) बयोबलशरीराणि देशकालाशननि च ।

समीक्ष्य कुर्याद् व्यायाममन्यथा रोगमाप्नुयात् ॥

अन्वयः - वयः बल (i) ..... देश काल (ii) .....। च समीक्ष्य व्यायामं (iii)..... अन्यथा रोगम् आप्नुयात्।

(ख) अमन्त्रमक्षरं नास्ति, नास्तिमूलमौशधम् ।

अयोग्यः पुरुषः नास्ति योजकस्तत्र दुर्लभः ।।

अन्वयः- अमन्त्रम् (i)..... नास्ति, अनौषधं मूलं नास्ति (ii)..... पुरुषः नास्ति तत्र योजक : (iii) .....।

16. रेखांकित पदानि आवृत्य प्रश्न-निर्माणं कुरुत-

(रेखांकित पदों के आधार पर प्रश्न निर्माण करें।)

(i) <u>सा</u> स्नानाय प्रेरितवती ।

(ii) सः <u>कन्यां</u> विलोक्य पृच्छति ।

(iii) अहं <u>दशवादने</u> विद्यालयं गच्छामि ।

(iv) द्रविडेषु काञ्ची नाम <u>नगरी</u> अस्ति ।

17. अधोलिखित वाक्यानि घटनाक्रमानुसारं पुनः लिखत-

(निम्नलिखित वाक्यों को घटनाक्रम के अनुसार फिर लिखें।)

(i) शक्तिकुमारः तां कन्यां विधिवदुपयक्य नीतवान् ।

(ii) सा घृतसहितोदनं व्यंजनं च तस्मै दत्तवती ।

(iii) द्रविडेषु कांची नाम नगरी अस्ति ।

(iv) सः हसितावधूतः गृहात् गृहं प्रविश्याभ्रमत्।

(v) स कावेरीतीरपत्तने विरलभूषणां कुमारीम् अपश्यत्।

(vi) सा कन्या धात्रीमुखेनातिथि स्नानाय प्रेरितवती ।

(vii) इमान भूषणमार्जनसमर्थान् तुषान् स्वर्णकारेभ्यः देहि ।

(viii) तस्यामेकः कोटिसारः श्रेष्ठिपुत्रः शक्तिकुमारः नामासीत्।

18. अधोलिखितानां शब्दानां विलोमपदैः सह मेलनं कुरुत-

(निम्नलिखित शब्दों का विलाम पदों के साथ मेल करें।)

	शब्दा:	**विलोमपदाः**
(i)	सम्पन्नः	विनाश्य
(ii)	ध्वस्तभवनेषु	गत्वव्
(iii)	निस्सरन्तीभिः	निर्मित भवनेषु
(iv)	क्षणेनैव	विपन्नम्
(v)	निर्माय	प्रविशन्तीभिः
(vi)	आगत्य	सुचिरेणैव ।